

O KVANTITETU KAO SUSTAVU U STANDARDNOM
SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

U istraživanjima kvantiteta u standardnom srpskohrvatskom jeziku često, direktno ili indirektno, razlikuju se slobodni kvantitet od pozicionog kvantiteta, tj. kvantiteta "po položaju". Slobodni kvantitet objašnjava se kao opozicija unutar fonološkog sistema, koji omogućuje da se dugi ili kratki samoglasnik može razlikovati bez obzira na glasove koji mu prethode ili slijede. Tako na primjer u riječima *grād* i *grād* kratkoća ili dužina samoglasnika ne zavisi od predhodnog skupa *gr* ili od *d* koji slijedi, a isto tako nije uvjetovana ni intenzitetom ili visinom glasa, ni intonacijom fraze ili rečenice, ni brzinom kojom je riječ izgovorena. Govornik srpskohrvatskog jezika mora znati da *grād* sa kratkim *a* znači nešto drugo nego *grād* sa dugim *a*, tj. on mora biti sposoban da razlikuje kod govora i kod slušanja kratko *a* in praesentia od dugog in absentia i dugo *ā* in praesentia od kratkog in absentia.

U opisima srpskohrvatskog jezika govori se još o drugom tipu kvantiteta i to u vezi s pravilima o dužini ili kratkoći samoglasnika uvjetovanoj susjednim segmentima, tj. o dužini "po položaju", da se poslužimo formulacijom Stjepana Babića, koji interpretira npr. dugo *e* u obliku *ponedjēljka* činjenicom da se samoglasnik *e* nalazi pred suglasničkim skupom *lj*k.¹

Bez obzira da li je ova terminologija i tipologija ispravna ili ne, nema sumnje da su kvantitetske razlike u standardnom srpskohrvatskom strogo potčinjene položaju naglasaka u riječi. Slogovi pred naglašenim slogom uvijek su, bez izuzetka, kratki tako da je razlikovanje kratkih i dugih samoglasnika ograničeno na slogove koji su naglašeni i na slogove koji sli-

jede naglašeni slog. U ovome možemo vidjeti izvjesnu hijerarhiju sustava: pravila o kvantitetu su podređena pravilama o naglasku riječi. Stoga je sloboda kvantiteta u standardnom srpskohrvatskom samo relativna sloboda. U svakom slučaju ona je manja nego npr. u češkom gdje se naglaskom ne uvjetuje razlikovanje kratkoće i dužine samoglasnika.

Istraživanje slobodnog kvantiteta u standardnom srpskohrvatskom obično je vezano s teorijom o ulozi kvantiteta pri razlikovanju značenja riječi. U mnogim studijama kratki i dugi samoglasnici se smatraju samostalnim fonemima. Na primjer Dalibor Brozović u svojoj studiji "O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika" nabrojava u hrvatskoj varijanti 26 slogovnih fonema uključujući kao samostalne foneme dugi i kratki *r, í, u, e, o, a*.² U svojoj matrici distinktivnih obilježja Brozović upotrebljava plus i minus dužina uzimajući dužinu kao distinktivni element.

Što se tiče pravila o pozicionoj dužini u standardnom srpskohrvatskom jeziku, tj. dužini "po položaju", njihove formulacije razlikuju se po stupnju generalizacije i preciznosti. Tako npr. u poglavlju "Nauka o glasovima (fonetika)" u *Gramatici Hrvatskosrpskog jezika* Brabec-Hraste-Živković definiraju duženje samoglasnika pred skupom sonant + konsonant kao fonetsko pravilo koje vrijedi "obično":

Obično se kratki samoglasnici produžuju pred suglasničkim skupovima u kojima je prvi glas *j, l, lj, m, n, nj, r, v*.³

Babić u svojoj studiji "O Daničićevom naglasnom sustavu kao sustavu" definira ovo duženje samoglasnika pred sonantom + konsonantom kao opće pravilo, iako je njegova vrijednost indirektno ograničena time što se Babić u svojoj studiji služi samo imenicama kao primjerima:⁴

Kad se samoglasnik nadje pred suglasničkim skupom u kojemu je prvi poluotvoreni glas (*j, l, lj, m, n, nj, r, v*) on se dulji (duljenje po položaju):

nástavak	nástāvka
ponèdjeljak	ponèdjēljka

U grupi samoglasnik + *v* + konsonant + \bar{i}/i ima u ovom rječniku 182 riječi. Među njima 150 riječi ima kratki samoglasnik kao npr. *kájkavskī* i samo 32 (18%) riječi ima dugi samoglasnik kao npr. *pòsāvskī*.

Primjeri u Matešićevom rječniku također pokazuju da pravilo o duženju ne vrijedi kad je samoglasnik pred skupom sonant + *ba*. U ovoj grupi ima više primjera kratkih samoglasnika nego dugih, npr. *bòrba*, *tvòrba*, *mòlba*, *pèčalba*, *žàlba*, *pàljba*, *gàmba* itd.

Činjenjica da položaj samoglasnika pred skupom sonant + konsonanta nije aktivno fonetsko pravilo za duženje, tj. pravilo duženja po položaju, također je ilustrirana stotinama primjeraka riječi koje u Matešićevom rječniku završavaju skupom samoglasnik + sonant + konsonant. Na primjer: *pàrking*, *rìzling*, *pīng-pōng*, *monòftong*, *rànč*, *pūnc*, *jamb*, *hàknkraje*, *àpsurd*, *kvīsling*, *àlarm*, *cènterhalf*, *gèpard*, *lèopard*⁶ itd.

Pošto više od 90% riječi ovoga tipa u Matešićevom rječniku služe kao izuzeci od pravila duženja "po položaju", ovo pravilo bi se moglo definirati suprotno, kao pravilo o kraćenju "po položaju" samoglasnika pred sonantom + konsonantom + $\#$. U tom slučaju bilo bi manje od 10% izuzetaka. Nema nikakve sumnje da su riječi ovoga tipa posudjenice iz drugih jezika. No ova činjenjica još snažnije ukazuje da pravilo duženja samoglasnika "po položaju" nije aktivno pravilo već pravilo koje je bilo aktivno u vezi sa gubljenjem jera u X/XI-om stoljeću i koje je ostavilo traga u leksici i u derivacionim i inflektivnim (tj. gramatičkim) pravilima. Kao historijsko pravilo ovo duženje samoglasnika objašnjava August Leskien slijedećim riječima:

Alle solche Verbindungen sind im Skr., soweit es sich nicht um Fremdwörter handelt, entstanden durch den Ausfall von *ɐ*, *b* nach den Liquiden, Nasalen und *v*, *j*.

I ovome još dodaje:

Diese Tendenz kann gehemmt sein und überschritten werden. Es gibt eine Anzahl Fälle, wo die Dehnung ohne findbaren Grund unterblieben ist⁷.

U standardnom srpskohrvatskom jeziku ova historijska tendencija duženja po položaju transformirala se u gramatički uvjetovanu upotrebu dugih i kratkih samoglasnika. Pred skupom sonant + konsonant mogu se danas upotrijebiti kako dugi tako i kratki samoglasnici, tako na primjer nominativ singulara riječi *čigānka* gramatički zahtijeva dugo *a* dok nominativ singulara pridjeva i priloga *čiganski* - *čiganski* gramatički treba da ima kratko *a*, bez obzira na skup sonant + konsonant koji slijedi. Iz ovog možemo zaključiti da kratkoća ili dužina samoglasnika *a* u ovim slučajevima nije uvjetovana fonetski, tj. položajem, već morfološki (gramatički). Dakle možemo reći da pravilo duženja samoglasnika pred skupom sonant + konsonant spada samo u historijsku nauku o glasovima, u historijsku fonetiku.

Kao suprotnost ovom duljenju po položaju koje je kao fonetska tendencija davno mrtva, u današnjem srpskohrvatskom jeziku možemo primijetiti živu fonetsku tendenciju skraćivanja samoglasnika po položaju. Ovo se naročito opaža u posljednjim slogovima dvosložnih i višesložnih riječi. Pošto je ovo kraćenje samoglasnika po položaju nova tendencija koje je u suprotnosti sa onim opisima koji su zasnovani na više od jednog stoljeća starom sustavu Vuka-Daničića, o ovom se pozicionom kraćenju obično malo govori.

Na ova tendencija se jasno pokazala u akcentološkom testu koji je bio proveden među studentima u velikim gradovima Jugoslavije⁸. Svugdje, uključujući Sarajevo, Banja Luku u Bosni i Gacko, Trebinje, Nikšić u Hercegovini, govornici su vrlo često skraćivali posljednji samoglasnik u glagolskim oblicima i tako izgovarali "što se tiče" umjesto "što se tiče", tj. sa kratkim *e* umjesto sa dugim koji bi se očekivao u Vukovom sustavu. Isto su tako izgovarali *bòje* umjesto *bòjē*, *igrā* umjesto *igrā*, *čini* umjesto *čini*, *nēma* umjesto *nēmā*, *s(j)ěćām se* umjesto *s(j)ěćām se* itd. U Mostaru govornici su izgovarali *nēma* umjesto *nēmā*. Osim toga svugdje u Jugoslaviji govornici su također često skraćivali posljednji vokal u gen. pl. imenica, kao npr.: *ribāra* umjesto *ribārā*, *pròfesōra* umjesto *pròfesōrā*. U mnogim mjestima govornici su postakcentsku dužinu kompletno gu-

bili i služili su se onim što je spomenuo Miroslav Kravar govoreći o ovom testu u Zadarskoj reviji:

Što se tiče postakcentskih duljina, tu je test opet u punom pravu: one se u gradovima o kojima je riječ: Beogradu, Zagrebu, Rijeci i Nišu, donekle i u Splitu, i u nizu manjih gradova veoma često reduciraju, pa čak i iščezavaju kao fonematska vrijednost⁹.

Jasno je da se ova nova tendencija kraćenja "po položaju" ne može otkriti samo taksonomički, tj. drukčijom klasifikacijom Vuk-Daničićevih podataka. Ispitivanje živih tendencija u jeziku, koje se najbolje očituju u velikim gradovima Jugoslavije kao u Beogradu i Zagrebu, zahtjeva ekstenzivno istraživanje na terenu a ne u kabinetu. Pri tome mora se uzeti u obzir da se danas u velikim gradovima stvaraju novi supradialektski centri. Ovi centri su najbolji izvor živih tendencija u jeziku. Oni su centri prirodne standardizacije. U njima će biti odlučena sudbina Vuk-Daničićeva sustava dužine, tj. vidjet će se da li će se taj sustav širiti ili će on u budućnosti vrijediti samo za usku regionalnu oblast na kojoj je i zasnovan.

SYSTEMS OF QUANTITY IN STANDARD SERBO-CROATIAN

S U M M A R Y

The usage of short and long vowels in Standard Serbo-Croatian is often discussed in terms of free and positional quantity. Free quantity is viewed as an internalized system of oppositions which makes it possible to distinguish the short and long vowels in a sound chain regardless of the surrounding segments (e.g., neither the shortness nor the length of the vowel *a* in *gràd* and *grâd* depends on the preceding cluster *gr* and the following consonant *d* so that the speakers and hearers have to be able to distinguish short *a* "in praesentia" from its long counterpart "in absentia",

and vice versa). It is recognized, however, that the system of free quantity is restricted by the system of word accent because a long vowel cannot precede an accented syllable within the word unit.

In addition to the system of free quantity, some recent descriptions of Standard Serbo-Croatian use the term "positional vowel lengthening" in connection with the long vowel preceding a sonant and a consonant, e.g., *ciġānka* (Babić). The phonetic introduction to Brabec-Hraste-Živković's *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* (1970) claims that a vowel before a sonant and a consonant "usually" lengthens as if the lengthening in such a position were an active phonetic process, determined by the cluster.

However, a close inspection of the contemporary lexicon and various derivational and inflectional procedures of Standard Serbo-Croatian clearly reveals that

- (1) a vowel before a sonant and a consonant can be either short or long,
- (2) some derivational types use only short vowel before a sonant and a consonant (e.g., *ciġanski/ciġanskī*) so that the usage is determined grammatically by the corresponding morphological rules,
- (3) according to Matešić's *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (1965-1967) more than 90% of the words ending in a sonant and a consonant use a short vowel before the final cluster (e.g., *cēnterhalf*) so that it would be more appropriate to talk about a "positional vowel shortening" before a sonant + a consonant + #,
- (4) the term "positional vowel lengthening" before a sonant and a consonant obscures the description if it is not clearly stated that such a positional lengthening is no more an active phonetic process although it used to be a living trend several centuries ago when the jers were lost in the weak positions.

In contradistinction to the historical vowel lengthening, the contemporary usage of Serbo-Croatian displays a clear trend

Obavijest o... 1971

of vowel shortening in the final syllable of the word forms (e.g., *ìgra* instead of the prescribed *ìgrā*, *bòje* instead of *bòjē*, *čìni* instead of *čìrī*, *rìbāra* instead of *rìbārā*). Such an active phonetic trend is observable in all areas of Serbo-Croatian dialects. It is, however, particularly strong in the major Yugoslav cities which became the natural centers of supradialectal standardization. It is needless to say that such a synchronic trend cannot be studied taxonomically by a mere re-classification of the system codified more than one century ago by Vuk and Daničić.

B E L E Š K E

1. Stjepan Babić, "O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu", *Jezik* (1967-1968). s. 153.
2. Dalibor Brozović, "O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika", *Radovi* (ling.-fil., 4) Filozofski fakultet u Zadru, 1968, s. 34.
3. Brabec-Hraste-Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* (Zagreb, 1970), s. 18.
4. Op. cit. s. 153.
5. Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (Wiesbaden, 1965-1967).
6. Zanimljivo je da u substandardnom švedskom *gepard* i *leopard* se izgovara *gepārd*, *leopārd*, tj. naglasak je prenesen na posljedni samoglasnik koji se duži.
7. August Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* (Heidelberg, 1914), s. 202.
8. Thomas F. Magner, Ladislav Matejka, *Word Accent in Modern Serbo-Croatian* (University Park - London, 1971). Sr. također: Josip Hamm, *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance* (Zagreb, 1967), s. 34: "No pravila u vezi sa sonantima već nisu tako čvrsta (ispor. zàlba, pàljba,

pàrtija, bòrba, zèmlja, bànka i sl.) a u novije vrijeme pomalo (osobito u gradovima) dolazi do izražaja tendencija da se, kuda god to nije na veću smetnju, duljine iza akcenata skraćaju".

9. "Problematika naše gradske akcentuacije", *Zadarska revija*, 3 (1968), s. 181.